

**ARTIKULYATSION GIMNASTIKANING TOVUSH TALAFFUZINI
RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI**

Xodjoyeva Nasiba Davlat qizi

Xorazm viloyati Xonqa tumani

38 sonli umumiy o'rta ta'lim maktabining

Logoped o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzini shakllantirish va takomillashtirishda artikulyatsion gimnastikaning pedagogik-logopedik ahamiyati yoritilgan. Artikulyatsion gimnastika nutq a'zolari — til, lab, jagʻ va yumshoq tanglay harakatlarining aniqligi, muvofiqligi va harakatchanligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi maxsus mashqlar tizimi sifatida tahlil etilgan. Maqolada artikulyatsion gimnastikaning tovushlarni toʻgʻri hosil qilish, fonematik eshituvni rivojlantirish, nutq motorikasini takomillashtirish hamda tovushlarni avtomatlashtirish jarayonidagi oʻrni ochib berilgan. Shuningdek, M.Yu. Ayupova, D.A. Nurkeldiyeva va boshqa olimlarning logopedik yondashuvlari asosida artikulyatsion mashqlarni maktabgacha ta'lim jarayonida qoʻllashning metodik jihatlari yoritilgan.

Kalit soʻzlar: artikulyatsion gimnastika, tovush talaffuzi, nutq motorikasi, artikulyatsiya, logopediya, maktabgacha yosh, fonematik idrok, tovushni avtomatlashtirish, nutq a'zolari, korreksion ish.

Maktabgacha yosh davrida bolaning nutqiy rivojlanishi uning umumiy psixik va ijtimoiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bola atrofdagilar bilan muloqot qilish, oʻz fikrini ifodalash, savollarga javob berish va tengdoshlari bilan hamkorlik qilish jarayonida nutqdan faol foydalanadi.

Shu sababli nutqning tovush tomonining to'g'ri shakllanishi maktabgacha ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Tovush talaffuzidagi kamchiliklar bolaning nutqining tushunarligiga, so'zlarni to'g'ri qo'llashiga va muloqotdagi faolligiga ta'sir qilishi mumkin. Bunday holatlarda logopedik korreksiya jarayoni tizimli tashkil etilishi talab etiladi. Tovush talaffuzini shakllantirishda artikulyatsion gimnastika alohida ahamiyat kasb etadi.

Artikulyatsion gimnastika — nutq tovushlarini hosil qilishda ishtirok etuvchi a'zolarining harakatchanligi va muvofiqligini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar majmuasidir. Mashqlar orqali til, lab, pastki jag' va boshqa artikulyatsion a'zolarining kerakli holatni egallashi va uni nazorat qilishi takomillashadi.

Nutq tovushlari insonning artikulyatsion apparati faoliyati natijasida yuzaga keladi. Har bir tovushning hosil bo'lishida til, lab, jag', yumshoq tanglay va nafas-ovoz mexanizmlarining o'zaro muvofiqlashgan harakati ishtirok etadi. Shuning uchun ma'lum tovushni to'g'ri talaffuz qilish uchun bola tegishli artikulyatsion holatni egallay olishi va uni boshqara olishi zarur. M.Yu. Ayupovanning logopediyaga oid ilmiy-metodik qarashlarida tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etishda artikulyatsion apparat harakatlarini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida qaraladi. Artikulyatsion mashqlar tovushni hosil qilish uchun zarur bo'lgan harakatlarni oldindan shakllantirishga yordam beradi. D.A. Nurkeldiyeva va boshqa tadqiqotchilarning logopedik mashqlar tizimida ham artikulyatsion motorikani rivojlantirish bolaning umumiy nutqiy faoliyatini takomillashtirish bilan bog'liq holda qaraladi. Bunda mashqlarni bolaning yosh va individual xususiyatlariga mos ravishda tanlash muhim metodik talab hisoblanadi.

Artikulyatsion gimnastikaning asosiy vazifasi bolaning til va lablarini shunchaki harakatlantirish emas, balki ularni **aniq, boshqariladigan va maqsadga yo'naltirilgan harakatga** o'rgatishdir. Shu jihatdan u tovush talaffuzini shakllantirishning tayyorlov bosqichlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Tovush talaffuzini rivojlantirishda artikulyatsion gimnastikaning o'rni Artikulyatsion gimnastika tovush talaffuzini rivojlantirishda bir necha muhim vazifani bajaradi. Avvalo, u artikulyatsion a'zolarining harakatchanligini oshiradi. Tilning yuqoriga, pastga, oldinga va orqaga harakatlanishi, lablarning cho'zilishi, yumaloqlanishi yoki tabassum holatiga kelishi kabi mashqlar bolaning artikulyatsion imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchidan, artikulyatsion gimnastika harakatlarning aniqligini shakllantiradi. Bola ma'lum tovushni talaffuz qilish vaqtida til yoki labning qaysi holatda bo'lishini anglay boshlaydi. Natijada tovush hosil qilish uchun zarur artikulyatsion pozitsiyani egallash osonlashadi.

Uchinchidan, artikulyatsion mashqlar nutq a'zolarining o'zaro muvofiqlashuvini rivojlantiradi. Tovush talaffuzi birgina til yoki labning harakatiga emas, balki bir nechta artikulyatsion mexanizmlarning birgalikdagi faoliyatiga bog'liq.

To'rtinchidan, artikulyatsion gimnastika tovushni qo'yishdan oldingi tayyorgarlik vazifasini bajaradi. Masalan, ayrim sirg'aluvchi yoki titroq tovushlarni shakllantirishda tilning ma'lum holatini egallash va uni kerakli darajada boshqarish talab qilinadi. Shuning uchun tegishli artikulyatsion mashqlar tovushni keyinchalik to'g'ri shakllantirish uchun fiziologik-motor tayyorgarlik yaratadi.

Bolalar bilan ishlashda artikulyatsion mashqlarni mazmuniga ko'ra statik va dinamik mashqlarga ajratish mumkin. Statik mashqlarda bola artikulyatsion a'zoni ma'lum holatda ushlab turishga o'rganadi. Bunda til yoki

labning kerakli holatini bir necha soniya davomida saqlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Dinamik mashqlarda esa artikulyatsion a'zolarining harakatlanishi rivojlantiriladi. Tilni turli yo'nalishlarda harakatlantirish, lablarni navbatma-navbat turli holatlarga keltirish, jag' harakatlarini muvofiqlashtirish kabi topshiriqlar shular jumlasidandir.

Masalan, **“Tabassum”** mashqida lablar yon tomonga cho'ziladi; **“Naycha”** mashqida lablar oldinga yumaloqlanadi; **“Belkurakcha”** mashqida til keng va bo'sh holatda pastki lab ustiga joylashtiriladi; **“Soat”** mashqida til uchi navbat bilan og'iz bo'shlig'ining o'ng va chap tomonlariga yo'naltiriladi. Bunday mashqlarni bolaning yoshiga mos ravishda o'yin shaklida tashkil etish samarali hisoblanadi. Tovush talaffuzini rivojlantirish faqat artikulyatsion harakatlarni shakllantirish bilan cheklanmaydi. Bola tovushlarni eshitish, farqlash va o'z nutqini nazorat qilish qobiliyatiga ham ega bo'lishi kerak. Shu sababli artikulyatsion gimnastikani fonematik idrokni rivojlantirish mashqlari bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq.

Masalan, logoped bola bilan muayyan tovushning to'g'ri talaffuzini shakllantirishdan oldin uning boshqa tovushlardan farqini eshittirishi mumkin. Keyinchalik artikulyatsion mashq bajariladi va tovush alohida, bo'g'inda, so'zda hamda gap tarkibida qo'llanadi. Bu jarayonni **“eshitish → artikulyatsion tayyorgarlik → tovushni hosil qilish → mustahkamlash → avtomatlashtirish”** ketma-ketligida tashkil etish mumkin.

Artikulyatsion gimnastikaning samaradorligi mashqlarning muntazamligi, izchilligi va bolaning individual xususiyatlarini hisobga olishga bog'liq. Mashqlarni juda uzoq davom ettirish bola uchun charchoq va qiziqishning pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlar qisqa, aniq va o'yin elementlariga boy tashkil etilishi lozim. Logoped mashqni avval o'zi namoyish etishi, keyin

bolaga bajarishni taklif qilishi mumkin. Zarur hollarda ko‘zgu yordamida bolaning artikulyatsion harakatlarini kuzatish tashkil etiladi. Ko‘zgu bola uchun o‘z artikulyatsiyasini vizual nazorat qilish imkonini beradi. Pedagog esa logoped tomonidan tavsiya etilgan mashqlarni kun davomida qisqa o‘yinli faoliyatlar orqali mustahkamlashi mumkin. Bunda korreksion mashqlarni oddiy takrorlashdan ko‘ra, ularni ertak, topishmoq, rasm, harakatli o‘yin yoki dialog bilan bog‘lash bolaning qiziqishini oshiradi.

Artikulyatsion gimnastikaning samaradorligini oshirishda ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim. Ota-onaga mashqlarning maqsadi va bajarilish tartibi tushuntirilishi, uy sharoitida bolaning mashqlarni to‘g‘ri bajarishiga yordam berish tavsiya etilishi mumkin. Bunda ota-ona bolaning har bir tovushini doimiy ravishda tuzatishga urinmasligi, mashqlarni majburlash shaklida tashkil etmasligi va bolaning kichik yutuqlarini ijobiy baholab borishi lozim. Uy sharoitidagi mashqlar logoped tavsiyalari bilan muvofiqlashtirilishi maqsadga muvofiq. Shunday qilib, **logoped — maxsus korreksion mashg‘ulotni tashkil etadi, pedagog — ta’limiy muhitda mustahkamlaydi, ota-ona — uy sharoitida davom ettiradi.** Bu hamkorlik artikulyatsion ko‘nikmalarning barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Artikulyatsion gimnastikaning asosiy pedagogik ahamiyati shundaki, u bolaning nutq a‘zolarini maqsadli boshqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Mashqlar orqali bola o‘z nutq apparati faoliyatini sezish, nazorat qilish va kerakli artikulyatsion holatni takrorlashga o‘rganadi. Bundan tashqari, artikulyatsion gimnastika bolaning nutqiy faolligini oshirishga, tovushlarni aniqroq talaffuz qilishga, logopedik topshiriqlarni ongli bajarishga va tovushlarni kundalik nutqda mustahkamlashga zamin yaratadi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, artikulyatsion gimnastika **o‘z-o‘zidan barcha tovush talaffuzi kamchiliklarini bartaraf etadigan usul emas.** Uning samarasi bolaning nutqiy holatini to‘g‘ri diagnostika qilish, tegishli tovush uchun mos

mashqlarni tanlash, tovushni qo'yish, avtomatlashtirish va differensiallashtirish bosqichlari bilan uzviy bog'liq. Artikulyatsion gimnastika maktabgacha yoshdagi bolalarda tovush talaffuzini rivojlantirishning muhim korreksion vositalaridan biridir. U nutq a'zolarining harakatchanligi, aniqligi, kuchi va muvofiqligini rivojlantirish orqali tovushlarni to'g'ri hosil qilish uchun zarur artikulyatsion bazani shakllantiradi.

Xulosa qilib yatkanda, artikulyatsion mashqlarni muntazam, izchil va individual yondashuv asosida tashkil etish bolaning tovush talaffuzini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, mashqlarni fonematik idrok, nutqiy nafas, eshitish nazorati va tovushni avtomatlashtirish faoliyati bilan birgalikda olib borish korreksion jarayonning yaxlitligini ta'minlaydi. Artikulyatsion gimnastikani samarali tashkil etish uchun logoped, pedagog va ota-onaning hamkorligi muhim pedagogik shartlardan biridir. Bunday tizimli yondashuv natijasida bola nutq tovushlarini aniqroq talaffuz qilish, o'z nutqini nazorat qilish va muloqotda faol ishtirok etish imkoniyatlarini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ayupova M.Yu. **Logopediya**. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2007.
2. Ayupova M.Yu., Aripova Sh.D. **Logopediya: to'g'ri talaffuz qilamiz va yozamiz**. – Toshkent, 2015.
3. Axmedova Z.M., Ayupova M.Yu., Hamidova M.P. **Logopedik o'yin**. – Toshkent, 2009.
4. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Yu., Axmedova Z.M. **Barmoqlar mashqi va logopedik o'yinlar**. – Toshkent, 2007.
5. Toxtiyarova Sh.E., Shakirova Sh.D., Abidova N.Z. **Nutqning ontogenezdagi rivojlanishi**. – Toshkent, 2020.

6. Achilova S.J. **Dislaliya. Dizartriya.** – Toshkent, 2021.